

Acta Juris Stetinensis

2024, nr 5 (51), 241–252
ISSN (print) 2083-4373 ISSN (online) 2545-3181
DOI: 10.18276/ais.2024.51-14

Maciej Jońca
prof. dr hab.
Akademia Łomżyńska
e-mail: mjonca@al.edu.pl
ORCID: 0000-0003-4982-8936

Pecunia otiosa i ryzykowny plan biznesowy Pliniusza Młodszego (ep. 10.54)

Streszczenie

Fascynującym źródłem do badań nad polityką finansową państwa rzymskiego na początku II wieku n.e. są dwa listy, które zachowały się w zbiorze korespondencji pomiędzy Pliniuszem Młodszym i cesarzem Trajanem. Pliniusz zwraca się do swego imperatora jako namiestnik prowincji Bitynii i Pontu z pewną bardzo nietypową propozycją. Otóż proponuje, by pieniądze publiczne, których nie da się zainwestować w kupno nieruchomości, przymusowo pożyczyć przedstawicielom lokalnych elit. Trajan odrzuca jednak ten pomysł. Dotychczas decyzję cesarską rozpatrywano w kategoriach prawnych (pożyczka jest umową – obie strony powinny dojść do porozumienia, że jej chcą) oraz etycznych (zmuszanie obywateli do zaciągania kredytów nie jest godne sprawiedliwego władcy). Okazuje się jednak, że Trajan mógł się również kierować innymi motywami: chciał uchronić rynek przed zalewem taniego pieniądza oraz inflacją.

Słowa kluczowe: Pliniusz, Trajan, municypalne finanse, *pecunia otiosa*, polityka finansowa imperium, przymusowe pożyczki, *mutuum*

Pominięte źródło?

W monografii *Diritto romano e economia. Due modi di pensare e organizzare il mondo* zebrano cenne studia poświęcone relacjom między prawem a ekonomią w świecie starożytnym¹. W książce sporo napisano na temat metodologii², odniesiono się do sposobów opisywania zjawisk gospodarczych przez rzymskich jurystów oraz ukazano wizje starożytnego handlu prezentowane przez współczesnych badaczy³. Wiele refleksji poświęcono temu, w jakim stopniu prawo mogło wpływać na handel w starożytności⁴ oraz jaki wpływ miał wolny rynek na obrót prawny w tamtym czasie⁵. Wydaje się jednak, że w tej cennej kompilacji pominięto egzegezę jednego z najważniejszych źródeł pozwalającego na budowanie ciekawych teorii na temat starożytnych rynków finansowych⁶. Chodzi o korespondencję⁷ pomiędzy Pliniuszem Młodszym⁸ oraz cesarzem Trajanem.

Geneza tego źródła jest dość interesująca. Na początku II wieku n.e. Trajan wysłał Pliniusza do prowincji Bitynii i Pontu, aby ten uporządkował tam finanse miast⁹. Namiestnik okazał się osobą wysoce zależną: kiedy tylko mógł, pytał cesarza

-
- 1 Zob. E. Lo Cascio, D. Mantovani (red.), *Diritto romano e economia. Due modi di pensare e organizzare il mondo (nei primi tre secoli dell'Impero)*, Pavia 2018 (dalej: *Diritto romano e economia*).
  - 2 Zob. E. Lo Cascio, *La storia economica: i principali orientamenti degli studi (XIX–XX secolo)*, w: *Diritto romano e economia*, s. 3–22; L. Maganzani, *Economia e diritto Romano (XIX–XXI sec.)*. *Storie varie di convergenze parallele*, w: *Diritto romano e economia*, s. 23–172.
  - 3 Zob. L. Capogrossi Colognesi, *Diritto, società ed economia in Roma antica e i Romanisti del Novecento*, w: *Diritto romano e economia*, s. 173–208.
  - 4 Zob. A. Lovato, *Pretium e quanti ea res est nei giuristi: rapporto fra il prezzo di mercato e il calcolo giuridico*, w: *Diritto romano e economia*, s. 661–706.
  - 5 Zob. U. Babusiaux, *Die Durchsetzung ökonomischer Interessen im klassischen römischen Zivilprozess*, w: *Diritto romano e economia*, s. 707–746.
  - 6 We włoskim zbiorze znajdują się tylko trzy listy Pliniusza do Trajana (Plin., ep. 10.5; 10.8.5; 10.11). Żaden z nich nie dotyczy kwestii ekonomicznych. Zob. też M. Jońca, A. Łuka, *Problem podwójnego obywatelstwa egipskiego terapeuty Harpokrasa (Plin., Ep. 10,5; 6; 7; 10): tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze” 2016, nr 16 (2), s. 211–219.
  - 7 Zob. U. Wilcken, *Zu den Kaiserreskripten*, „Hermes” 1920, nr 55 (1), s. 19–20. Nowe spojrzenie na to ekscytujące źródło proponuje: G. Woolf, *Pliny/Trajan and the Poetics of Empire*, „The Classical Philology” 2015, nr 110, s. 132–151.
  - 8 Zwięzłe biografie Pliniusza: Th. Mommsen, *Zur Lebensgeschichte des Jüngereren Plinius*, „Hermes” 1869, nr 3 (1), s. 31–139; R.K. Gibson, *Man of High Empire. The Life of Pliny the Younger*, Oxford 2000.
  - 9 Zob. U. Wilcken, *Plinius' Reisen in Bithynien und Pontus*, „Hermes” 1914, nr 49 (1), s. 120–136; C.F. Noreña, *The Social Economy of Pliny's Correspondence with Trajan*, „The American Journal of Philology” 2007, nr 128 (2), s. 244. Pliniusz został obdarzony przez cesarza specjalnymi uprawnieniami. Barbara Levick nazywa go „supernamiestnikiem”. Zob. B. Levick, *Pliny in Bithynia and What Followed*, „Greece & Rome” 1979, nr 26 (2), s. 119.

o zdanie¹⁰. Dokumentacja została później zebrana i upubliczniona. Kompilacja, która składa się z aż 121 pism i obejmuje szeroki zakres tematów, przetrwała do dnia dzisiejszego. Finanse miejskie są w niej bezpośrednio poruszane w 15 listach¹¹. Jeśli dodamy 10 kolejnych pism, w których omawiane są inwestycje¹², przed naszymi oczyma ukaże się fascynujący materiał do badań¹³. Trudno wyobrazić sobie lepszy surowiec do egzegezy dla kogoś, kto chce uchwycić relację między prawem a ekonomią w okresie pryncypatu. Celem niniejszego artykułu jest analiza dwóch listów dotyczących przymusowych pożyczek, które Pliniusz zamierzał narzucić przedstawicielom bityńskich elit.

Temat wydaje się wart omówienia tym bardziej, że sposób rozumienia tego źródła na wiele dziesięcioleci utrzymała interpretacja, jaką narzucił otoczeniu Alan Sherwin-White w swoim monumentalnym komentarzu do listów Pliniusza¹⁴. Późniejsi komentatorzy raczej nie odważali się wchodzić w polemikę

-
- 10 A. Carleton Andrews, *Pliny the Younger, Conformist*, „The Classical Journal” 1938, nr 34 (3), s. 151, 152: „W działalności publicznej Pliniusza widoczne było ponadto charakterystyczne niezdecydowanie. Miał awersję do podejmowania własnych decyzji. (...) Jednak to w jego korespondencji z Trajanem ta cecha pojawia się najwyraźniej. Wysłany do Bitynii z określonymi instrukcjami i dużą władzą, wielokrotnie odkładał decyzję w sprawach zarówno ważnych, jak i nieważnych, dopóki nie skontaktował się z cesarzem”.
- 11 Plin. ep. 10.17A; 10.17B; 10.18; 10.43; 10.44; 10.47; 10.48; 10.54; 10.55; 10.108; 10.109; 10.110; 10.111; 10.118; 10.119. Polski komentarz do tych listów: A. Dębiński, M. Jońca, I. Leraczyk, A. Łuka (red.), *Pliniusz Młodszy. Korespondencja z cesarzem Trajanem*, vol. II: *Komentarz*, Lublin 2017, s. 121–141. Tak więc A.N. Sherwin-White nie ma racji, gdy pisze: „I odwrotnie, można było, ale nigdy nie zauważono, że Pliniusz rzadko konsultował się z Trajanem w sprawie głównej i najbardziej nowatorskiej części swojej misji – badania i kontroli finansów miejskich. Powód jest prosty i zaskakujący. W tej dziedzinie Pliniusz był mistrzem; spędził cztery lub pięć lat jako głowa państwowego skarbcza i nie potrzebował żadnych wskazówek. Od czasu do czasu relacjonuje postępy, podejmując decyzje na bieżąco”. Por. A.N. Sherwin-White, *Trajan’s Replies to Pliny: Authorship and Necessity*, „The Journal of Roman Studies” 1962, nr 52 (1–2), s. 124. Zob. też: R. Duncan-Jones, *The Finances of the Younger Pliny*, „Papers of the British School at Rome” 1965, nr 33, s. 188: „Majątek Pliniusza nie był wyjątkowo duży, zwłaszcza biorąc pod uwagę standardy kolejnych pokoleń. W czasach Marka Aureliusza, gdy publiczna hojność stała się bardziej powszechna niż za Trajana, majątek w wysokości 20 milionów sesterceji mógł być uznany za umiarkowany, a w każdym razie przez Galena, którego praktyka obejmowała najwyższe kręgi w Rzymie”.
- 12 Plin. ep. 10.23; 10.24; 10.37; 10.38; 10.39; 10.40; 10.90; 10.91; 10.98; 10.99. Polski komentarz do tych listów: A. Dębiński, M. Jońca, I. Leraczyk, A. Łuka (red.), *Pliniusz Młodszy...*, s. 173–198.
- 13 Spuścizna literacka Pliniusza została lepiej wykorzystana przez badaczy starożytnej bankowości. Por. J. Andreau, *Banking and Business in the Roman World*, Cambridge 2003, s. 93.
- 14 A.N. Sherwin-White, *The Letters of Pliny. A Historical and Social Commentary*, Oxford 1966, s. 635–636. Krytyczne uwagi pod adresem dzieła odnosiły się głównie do kwestii prozopograficznych. Zob. C.P. Jones, *A New Commentary on the Letters of Pliny*, „Phoenix” 1968, nr 22 (2), s. 111–142.

z zaprezentowanymi przezeń tezami¹⁵. Wydaje się zresztą, że część z tych autorów nie dostrzegła w antycznym tekście poważnego potencjału badawczego. Zabrakło spojrzenia bardziej panoramicznego. Tymczasem, biorąc pod uwagę obecny stan wiedzy ekonomicznej, jesteśmy w stanie twórczo rozwinąć i uzupełnić twierdzenia Alana Sherwina-White'a.

Pytanie i odpowiedź

Alan Sherwin-White podsumowuje poruszony w korespondencji problem następująco:

Pliniusz dążył do nałożenia uciążliwego i nieznanego dotychczas obciążenia finansowego na wyższe klasy w całej prowincji. Propozycja ta prawdopodobnie mieściła się w jego kompetencjach, ale trudno go krytykować za szukanie zgody zwierzchnika w tej sprawie, skoro i tak została ona odrzucona¹⁶.

W pierwszej części przedstawiona synteza jest właściwa, ponieważ Pliniusz napisał do Trajana tak:

pieniądze z wierztelności publicznych, Panie, dzięki Twojej zapobiegliwości i mojemu staraniu, zostały już ściągnięte i wciąż są ściągane, lecz boję się, że kapitał będzie leżał bez pożytku. Okazja zainwestowania w nieruchomości nie pojawia się¹⁷, a jeżeli już, to bardzo rzadko i nikt nie chce brać pożyczek od miast na dwanaście procent, bo na tyle pożyczają osoby prywatne. Zastanów się więc, Panie, czy nie należałoby obniżyć oprocentowania, żeby przyciągnąć wypłacalnych pożyczkobiorców, a gdy i tak się nie pojawią, czy nie rozpozyczyć tych pieniędzy dekurionom i tym sposobem odpowiednio zabezpieczyć publiczne środki. Choć mogą nie chcieć i się wymawiać, nie odczują tego zbyttno ze względu na preferencyjne oprocentowanie¹⁸.

15 Por. np. F. Bracci, *Plinio il Giovane. Epistole. Libro X. Introduzione, traduzioni e commento*, Pisa 2011, s. 195–197.

16 A.N. Sherwin-White, *Trajan's Replies to Pliny...*, s. 122.

17 Zob. F. Bracci, *Plinio il Giovane...*, s. 195: „Najważniejszą inwestycją w czasach starożytnych było nabycie nieruchomości”. Ich następne wynajęcie pozwalało na uzyskiwanie stałego dochodu. Zob. G.P. Burton, *The Roman Imperial State, Provincial Governors and the Public Finances of Provincial Cities, 27 B.C.-A.D. 235*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte” 2004, nr 53 (3), s. 315. Co ciekawe, nigdzie w swoim liście Pliniusz nie używa tak lubianych przez prawników terminów: *pignus* i *hypoteca*. Również Trajan nie odwołuje się do tej terminologii. Być może z tego powodu inny autor zajmujący się tematyką realnych kontraktów w starożytności całkowicie pomija to źródło. Por. H.L.E. Verhagen, *Security and Credit in Roman Law: The Historical Evolution of Pignus and Hypotheca*, Oxford 2022.

18 Plin. ep. 10.54: *Pecuniae publicae, domine, providentia tua et ministerio nostro et iam exactae sunt et exiguntur; quae vereor ne otiosae iaceant. Nam et praediorum comparandorum aut nulla aut rarissima occasio est, nec inveniuntur qui velint debere rei publicae, praesertim duodenis assibus,*

Rozwiązanie zaproponowane przez Pliniusza nie było tak egzotyczne na początku II wieku naszej ery, jak może się wydawać dzisiaj. Jak wskazuje Jean Andreau:

w zależności od tego, czy pożyczkodawcy zależy bardziej na zysku, czy na zabezpieczeniu swojego majątku, decyduje się on pożyczać, czy wręcz przeciwnie – gromadzić. Zależy to od tego, jak pewnie się czuje. Na przestrzeni dziesięcioleci istniały zauważalne fazy charakteryzujące się zaufaniem lub jego brakiem. Pod koniec republiki rzymskiej i w pierwszych dwóch wiekach cesarstwa pewność siebie z pewnością dominowała, przynajmniej wśród członków elity, na temat których posiadamy dokumentację. Podczas gdy nie znajdujemy przykładów ludzi nieprzygotowanych do udzielania pożyczek, istnieje kilka wzmianek o posiadaczach kapitału, którzy nie byli w stanie znaleźć pożyczkobiorców. Wydaje się, że gromadzenie nie było problemem w tamtych czasach i prawie się o nim nie wspomina¹⁹.

Osobną kwestią są fundusze, które Pliniusz chciał puścić w obieg. Pieniądze mogły należeć do *municipium* lub państwa rzymskiego. Przypomnijmy raz jeszcze refleksję Jeana Andreau: „jeśli ta druga opinia jest poprawna, to znaczy, że państwo rzymskie jako takie pożyczało w tym czasie pieniądze w zamian za odsetki w taki sam sposób, jak każdy indywidualny członek elity, czego nigdy nie robiło w czasach republiki”²⁰. W istocie, w okresie cesarskim *fiscus* stał się „największym bankierem w Imperium”²¹. Skarb państwa prowadził operacje finansowe i pożyczał pieniądze podmiotom prywatnym. Na początku II wieku n.e. zakres władzy cesarskiej był tak duży, że nikt nie zaprotestowałby, gdyby cesarz „uszcześliwił” poddanych, udzielając obywatelom pożyczek bez zasięgania opinii pożyczkobiorców.

Odpowiedź Trajana (a raczej kogoś z cesarskiej kancelarii²²) pokrzyżowała ambitne plany namiestnika. Choć władca wybrał jedną z możliwości, które proponował jego urzędnik, można odnieść wrażenie, że zdecydował się na rozwiązanie, które nie jest optymalne z punktu widzenia interesów publicznego skarbu²³. W reskrypcie czytamy:

---

quanti a privatis mutuuntur. Dispice ergo, domine, numquid minuendam usuram ac per hoc idoneos debitores invitandos putes, et, si nec sic reperiuntur, distribuendam inter decuriones pecuniam, ita ut recte rei publicae caveant; quod quamquam invitis et recusantibus minus acerbum erit levio­re usura constituta.

19 J. Andreau, *Banking and Business...*, s. 93.

20 *Ibidem*, s. 120.

21 M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, vol. I, Oxford 1957, s. 181.

22 Por. A.N. Sherwin-White, *Trajan's Replies...*, s. 116. Zob. też: L. Vidman, *Einige Bemerkungen zu Trajans Stil*, „Listy filologicke” 1987, nr 110 (2), s. 108.

23 Por. F. Bracci, *Plinio il Giovane...*, s. 196.

ja również, najdroższy Sekundusie, nie dostrzegam innego sposobu na to, by puścić w obieg publicznie pieniądze, jak tylko obniżenie oprocentowania. Jego wysokość ustalisz na podstawie liczby pożyczkobiorców. Przymuszanie do wzięcia pożyczki tych, którzy tego nie chcą i dla których może się to okazać uciążliwe, kłóci się z poczuciem sprawiedliwości naszych czasów²⁴.

Jest to zaskakująco dojrzała i jednocześnie zastanawiająca odpowiedź. Trajan nie słynął z oszczędności²⁵, a plan Pliniusza mógł przynieść wielkie zyski imperialnej szkatule. Przypomnijmy raz jeszcze: „korespondencja Pliniusza z Trajanem w sposób wyraźny lub dorozumiany traktuje o generowaniu i inwestowaniu zysków wpływających do fiskusa (ze źródeł innych niż podatki)”²⁶.

Pecunia otiosa, idonei debitores oraz iustitia nostrorum temporum

Użyte przez Pliniusza wyrażenie *pecunia otiosa* jest interesujące z filologicznego punktu widzenia. Nie jest to *terminus technicus* tak uwielbiany przez prawników. Zwroty *otiosus*, *otiosa*, *otiosum* były używane do opisanego czegoś bezwładnego i nieruchomego. *Pecunia otiosa* to zatem „martwy kapitał” (można też powiedzieć „kapitał odpoczywający”). Jest to pieniądz, który nie jest w obiegu i nie generuje dochodu²⁷. *Pecunia otiosa* pojawia się wszelako w niektórych pismach jurydycznych. W dziełach Scewoli czytamy: „powstaje pytanie, czy odsetki są należne od kapitału, który nie został wypuszczony po wniesieniu powództwa z powodu

24 Plin. ep. 10.55: *Et ipse non aliud remedium dispicio, mi Secunde carissime, quam ut quantitas usurarum minuatur, quo facilius pecuniae publicae collocentur. Modum eius, ex copia eorum qui mutuabuntur, tu constitues. Invitos ad accipiendum compellere, quod fortassis ipsis otiosum futurum sit, non est ex iustitia nostrorum temporum.*

25 Por. R. Syme, *The Imperial Finances under Domitian, Nerva and Trajan*, „The Journal of Roman Studies” 1930, nr 20, s. 58: „Już w «Panegiryku» nie ma żadnej wzmianki o jakimkolwiek rygorze finansowym, ale wręcz przeciwnie, dowody na wielkie wydatki, tak wielkie, że nawet Pliniusz jest zmuszony zwątpić i zastanawiać się, czy skarb państwa może to wytrzymać”.

26 R. Farnsworth, *Contextualizing the Pliny/Trajan Letters: A Case for Critiquing the (American) Myth of Deliberative Discourse in (Roman) Society*, „Rhetoric Society Quarterly” 1996, nr 26 (1), s. 33.

27 Zob. też A. Storchi Marino, *Per un lessico dei comportamenti „economici”. La sfera dell’otium*, w: A. Storchi Marino (red.), *Economia, amministrazione e fiscalità nel mondo romano. Ricerche lessicali*, Bari 2004, s. 19–39; B. Harter, *De otio – oder: die vielen Töchter der Muße. Ein semantischer Streifzug als literarische Spurensuche durch die römische Briefliteratur*, w: F.C. Eickhoff (red.), *Muße und Rekursivität in der antiken Briefliteratur*, Tübingen 2016, s. 27–28. W bliskiej relacji pozostają również wyrażenia *pecunia* i *iacere*. Zob. K. Rockwell, *DIMIDIATE MENANDER*, „The Classical Outlook” 1974, nr 52 (1), s. 4–5.

prowadzenia cudzych spraw bez prowizji lub z powodu prowizji...²⁸. Podobnie Gaius, wyjaśniając naturę zlecenia (*mandatum*), pisze o „wolnej gotówce”²⁹.

Dla Pliniusza *idonei debitores* to osoby wiarygodne, a zatem wypłacalne. W liście brakuje informacji o tym, jakie kryteria namiestnik stosuje do oszacowania ich zdolności kredytowej. Dla nas ważne jest jednak to, że to robi. Zachowuje się jak dzisiejsze banki: przewiduje stopień ryzyka. Nie chce pożyczać środków publicznych na oślep. Podobny wątek pojawia się w pracach Ulpiana, który pisze, że ostrożny gospodarz prowincji „powinien nadzorować, aby pieniądze publiczne nie były pożyczane bez odpowiedniego zabezpieczenia w postaci wartościowych zastawów lub hipotek”³⁰.

Wyrażenie „poczucie sprawiedliwości naszych czasów” (*iustitia nostrorum temporum*) z cesarskiej odpowiedzi jest popularną figurą retoryczną. Trajan składa podobne oświadczenie dotyczące anonimów w postępowaniach przeciwko chrześcijanom. Zabrania tam przyjmowania donosów i określa je jako „najgorszy przykład niegodny naszych czasów” (*nam et pessimi exempli nec nostri saeculi est*)³¹. Pliniusz wielokrotnie posługuje się również językiem imperialnej propagandy. Powołuje się na splendor panowania Trajana (*saeculi tui nitor*)³², dzieła godne jego czasów (*saeculo tuo esse dignissimam*)³³ czy wreszcie życzenia pomyślnego ułożenia spraw, jak przystało na epokę Trajana (*prospera omnia, id est digna saeculo tuo, contingant*)³⁴. Wyrażenie *iustitia nostrorum temporum* nie ma związku z kwestiami gospodarczymi poruszonymi w liście³⁵.

Interpretacja i reinterpretacja

Alan Sherwin-White komentuje treść obu listów, przyjmując zdroworozsądkowe kryterium. Na temat petycji gubernatora Bitynii i Pontu pisze: „niechęć Pliniusza do pieniędzy leżących beczynnie jest charakterystyczna dla jego stosunku

28 D. 22.1.13.1: *Quaesitum est, an iudicio negotiorum gestorum vel mandati pro pecunia otiosa usuras praestare debeat...*

29 Gai. 3.156: *otiosa pecunia*.

30 D. 22.1.33.1: *Praetera prospicere debet, ne pecuniae publicae credantur sive pignoribus idoneis vel hypothecis*.

31 Plin. ep. 10.97.

32 Plin. ep. 10.23.

33 Plin. ep. 10.37.

34 Plin. ep. 10.1.

35 Narracja ta ma raczej na celu podkreślenie nowej jakości wniesionej do państwa przez erę rządów Trajana oraz uwypuklenie kontrastu między tym władcą a znieawidzonym Domicjanem.

do własnych inwestycji i dóbr (IV.13.5–9; VII.18). Prowadzi go to do niefortunnej sugestii, którą Trajan odrzuca. Nie było powodu, dla którego fundusze te nie miałyby pozostać w skarbcach miejskich³⁶. Do równie enigmatycznego stwierdzenia posuwa się, kiedy pisze na temat odpowiedzi Trajana: „podstawa odrzucenia nie jest legalistyczna i wskazuje na wolę cesarza. Fakt, że odrzucił propozycję, jest ważniejszy niż to, że zaproponował ją Pliniusz³⁷. Rodney Farnsworth rozumie odpowiedź Trajana w inny sposób. Postrzega ją jako zręczne narzędzie retoryczne, mające na celu utrwalenie wizerunku władcy jako humanitarnego przywódcy, dla którego zysk państwa nie jest priorytetem w prowadzonej polityce wewnętrznej³⁸.

Przytoczone powyżej wyjaśnienia wydają się zbyt uproszczone. Należy zauważyć, że w kwestii obrotu środkami publicznymi wypowiedź władcy nie ogranicza się do frazesów. Zalecenia dotyczące badania zdolności kredytowej pożyczkobiorców przed udzieleniem pożyczki ze środków publicznych można znaleźć także w innych źródłach. Przykładowo, jurysta epoki Sewerów, Domicjusz Ulpian, stwierdza:

jeśli fundusze publiczne zostały dobrze ulokowane, dłużnicy nie powinni być nękami, a zwłaszcza gdy płacą odsetki. Jeśli nie płacą, namiestnik prowincji powinien podjąć kroki w interesie majątku publicznego, nie czyniąc się jednak bezwzględny lub aroganckim egzekutorem, ale działać z wyczuciem, choć skutecznie, łagodnie, choć nieubłagane. Istnieje bowiem wielka różnica między grubiańską arogancją a sumienną prewencją³⁹.

Alan Sherwin-White kończy następującym stwierdzeniem: „nie było powodu, dla którego fundusze te nie miałyby pozostać w skarbcach miejskich⁴⁰. Cóż, był ku temu powód i to bardzo ważny. Ilość pieniądza publicznego pozostającego w obiegu zawsze ma wpływ na rynek. Nadmierne obniżenie stopy procentowej prowadzi do tego, że kapitał staje się tani, co przekłada się na chwilowy wzrost inwestycji. Te jednak niekoniecznie muszą być dobrej jakości, gdyż pożyczkobiorcy

36 A.N. Sherwin-White, *The Letters of Pliny...*, s. 635.

37 Ibidem, s. 636.

38 R. Farnsworth, *Contextualizing the Pliny/Trajan Letters...*, s. 35: „tutaj Trajan – w sposób, który kusi, by nazwać go nowoczesnym «podręcznikowym» zarządzaniem – przedstawia korektę ujętą w kategoriach szerszych celów organizacyjnych. Nie liczą się tylko potrzeby fiskusa, ale obraz całego pryncypatu Trajana: sprawiedliwość społeczna staje przed motywem zysku. Co więcej, w słowach Trajana znajdujemy dokładnie ten argument z etosu, na którym oparł własną retorykę Kennedy”.

39 D. 22.1.33: *Si bene collocatae sunt pecuniae publicae, in sortem inquietari debitorum non debent et maxime, si parient usuras: si non parient, prospicere rei publicae securitati debet praeses provinciae, dummodo non acerbum se exactorem nec contumeliosum praebeat, sed moderatum et cum efficacia benignum et cum instantia humanum: nam inter insolentiam incuriosam et diligentiam non ambitosam multum interest.*

40 A.N. Sherwin-White, *The Letters of Pliny...*, s. 635.

szukają możliwości szybkiego zainwestowania pozyskanych środków. Wrzucenie na rynek kapitału o znacznej wartości powoduje również nieunikniony wzrost cen (inflacja). Ponieważ pieniądze stają się tańsze, przeto towary i usługi muszą podrożeć. Jeśli procesy te wymkną się spod kontroli, rynek może się załamać i może dojść do poważnego kryzysu. Dlatego optymalne jest, aby państwo podejmowało takie działania, które pozwolą mu osiągnąć stan równowagi. Określona ilość pieniądza winna wspierać odpowiadającą jej liczbę transakcji.

Wnioski

Pliniusz prawdopodobnie nie zdawał sobie sprawy z opisanych powyżej procesów. Trajan i jego doradcy wręcz przeciwnie (choć nie używali współczesnej terminologii ekonomicznej). Cesarscy finansisci nie mieli dobrego serca. To raczej surowe okoliczności ekonomiczne sprawiły, że władca zdecydował się nieco obniżyć oprocentowanie pożyczek⁴¹. A kiedy (zapewne również pod ich wpływem) nie zgodził się na przymusowe pożyczanie środków publicznych dekurionom, dobro poddanych wcale nie musiało znajdować się na szczycie jego priorytetów. Znacznie ważniejsze było utrzymanie stabilnej sytuacji rynkowej.

Trajan nie potrafił werbalizować swoich obaw w dzisiejszy sposób. Nie miał – co oczywiste – wykształcenia ekonomicznego i brakowało mu aparatu pojęciowego. Jego decyzja odzwierciedla jednak strach przed wprowadzeniem kapitału na rynek publiczny za wszelką cenę. Pragnął utrzymać porządek finansowy w bezpiecznym stanie⁴². Natomiast rozwiązanie zaproponowane przez Pliniusza – choć atrakcyjne z perspektywy doraźnych potrzeb fiskusa – trudno było uznać za bezpieczne na dłuższą metę.

Na gruncie dogmatyki prawa prywatnego wiele fundamentalnych koncepcji narodziło się, gdy starożytny Rzym był już wspomnieniem. Mocną stroną rzymskich jurystów nie były konstrukcje, definicje i teorie, ale rozbudowana kazuistyka. Max Kaser, który napisał swój podręcznik prawa rzymskiego, jakby był komentarzem do *Bürgerliches Gesetzbuch*, bronił Rzymian. Pisał, że nie używali oni nowoczesnych pojęć, ale podświadomie rozumieli pewne fundamentalne relacje

41 J. Andreau, *Banking and Business...*, s. 95: „Pliniusz Młodszy wyjaśnił Trajanowi, że przy równych stopach procentowych Bityńczycy woleli pożyczać z prywatnych funduszy niż z publicznych, więc aby zainwestować swoje pieniądze, władze publiczne były zmuszone do obniżenia stopy procentowej”.

42 Niewykluczone, że kryła się za tym odrobina pychy. Trajan chciał zasłużyć na pochwały związane z prowadzeniem optymalnej polityki finansowej. Por. Plin. *paneg.* 34. Zob. też: A. Wallace-Hadrill, *Civilis Princeps: Between Citizen and King*, „The Journal of Roman Studies” 1982, nr 72, s. 39: „sprawy podatkowe były rozpatrywane przez trybunał publiczny, co zwiększało cesarską *gloria*”.

w prawie. Twierdził, że posiadali oni *eine geniale Intuition*⁴³. Warto zadać pytanie, do jakich wniosków doszliby ekonomiści i specjaliści od praw rynków kapitałowych, gdyby dokładniej przestudowali korespondencję Pliniusza i Trajana oraz inne starożytne źródła.

Bibliografia

- Andreau J., *Banking and Business in the Roman World*, Cambridge 2003.
- Babusiaux U., *Die Durchsetzung ökonomischer Interessen im klassischen römischen Zivilprozess*, w: E. Lo Cascio, D. Mantovani (red.), *Diritto romano e economia. Due modi di pensare e organizzare il mondo (nei primi tre secoli dell'Impero)*, Pavia 2018.
- Balbo M., *Oblighi del padrone ed equipaggiamento del fittavolo nella riflessione dei giuristi*, w: E. Lo Cascio, D. Mantovani (red.), *Diritto romano e economia. Due modi di pensare e organizzare il mondo (nei primi tre secoli dell'Impero)*, Pavia 2018.
- Bracci F., *Plinio il Giovane. Epistole. Libro X. Introduzione, traduzione e commento*, Pisa 2011.
- Burton G.P., *The Roman Imperial State, Provincial Governors and the Public Finances of Provincial Cities, 27 B.C.-A.D. 235*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte” 2004, nr 53 (3).
- Capogrossi Colognesi L., *Diritto, società ed economia in Roma antica e i Romanisti del Novecento*, w: E. Lo Cascio, D. Mantovani (red.), *Diritto romano e economia. Due modi di pensare e organizzare il mondo (nei primi tre secoli dell'Impero)*, Pavia 2018.
- Carleton Andrews A., *Pliny the Younger, Conformist*, „The Classical Journal” 1938, nr 34 (3).
- Dębiński A., Jońca M., Leraczyk I., Łuka A. (red.), *Pliniusz Młodszy. Korespondencja z cesarzem Trajanem*, vol. II: *Komentarz*, Lublin 2017.
- Duncan-Jones R., *The Finances of the Younger Pliny*, „Papers of the British School at Rome” 1965, nr 33.
- Farnsworth R., *Contextualizing the Pliny/Trajan Letters: A Case for Critiquing the (American) Myth of Deliberative Discourse in (Roman) Society*, „Rhetoric Society Quarterly” 1996, nr 26 (1).
- Gibson R.K., *Man of High Empire. The Life of Pliny the Younger*, Oxford 2000.

⁴³ M. Kaser, *Das römische Privatrecht*, München 1971, s. 3: „[jurisprudencja rzymska – M.I.] trzymają się praktycznego zadania znalezienia prawa, aby prawidłowo rozstrzygać przypadki życiowe, i w służbie tej kazuistyki zadowala się standardowym podejściem do teoretycznej konceptualizacji. Przede wszystkim mistrzowie prawa epoki klasycznej, którzy wykazują aktywność w praktyce tworzenia prawa, powstrzymują się od teoretycznych spekulacji, ponieważ ich nie potrzebują. Drogę do poznania wiedzy prawniczej odnajdują przede wszystkim dzięki genialnej intuicji, którą zawdzięczają pewnemu spojrzeniu na życie. Dedukcja, która częściej opiera się na doświadczeniu z poprzednich przypadków niż na koncepcjach prawnych, służy im jako zwykle jako pomoc”.

- Harter B., *De otio – oder: die vielen Töchter der Muße. Ein semantischer Streifzug als literarische Spurensuche durch die römische Briefliteratur*, w: F.C. Eickhoff (red.), *Muße und Rekursivität in der antiken Briefliteratur*, Tübingen 2016.
- Jońca M., Łuka A., *Problem podwójnego obywatelstwa egipskiego terapeuty Harpokrasa (Plin., Ep. 10,5; 6; 7; 10): tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze” 2016, nr 16 (2).
- Jones C.P., *A New Commentary on the Letters of Pliny*, „Phoenix” 1968, nr 22 (2).
- Kaser M., *Das römische Privatrecht*, München 1971.
- Levick B., *Pliny in Bithynia and What Followed*, „Greece & Rome” 1979, nr 26 (2).
- Lo Cascio E., *La storia economica: i principali orientamenti degli studi (XIX –XX secolo)*, w: Lo Cascio E., Mantovani D. (red.), *Diritto romano e economia. Due modi di pensare e organizzare il mondo (nei primi tre secoli dell’Impero)*, Pavia 2018.
- Lovato A., *Pretium e quanti ea res est nei giuristi: rapporto fra il prezzo di mercato e il calcolo giuridico*, w: Lo Cascio E., Mantovani D. (red.), *Diritto romano e economia. Due modi di pensare e organizzare il mondo (nei primi tre secoli dell’Impero)*, Pavia 2018.
- Maganzani L., *Economia e diritto Romano (XIX–XXI sec.). Storie varie di convergenze parallele*, w: Lo Cascio E., Mantovani D. (red.), *Diritto romano e economia. Due modi di pensare e organizzare il mondo (nei primi tre secoli dell’Impero)*, Pavia 2018.
- Mommsen Th., *Zur Lebensgeschichte des Jüngeren Plinius*, „Hermes” 1869, nr 3 (1).
- Noreña C.F., *The Social Economy of Pliny’s Correspondence with Trajan*, „The American Journal of Philology” 2007, nr 128 (2).
- Rockwell K., *DIMIDIATE MENANDER*, „The Classical Outlook” 1974, No. 52.1.
- Rostovtzeff M., *The Social and Economic History of the Roman Empire*, vol. I, Oxford 1957.
- Sherwin-White A.N., *The Letters of Pliny. A Historical and Social Commentary*, Oxford 1966.
- Sherwin-White A.N., *Trajan’s Replies to Pliny: Authorship and Necessity*, „The Journal of Roman Studies” 1962, nr 52 (1–2).
- Storchi Marino A., *Per un lessico dei comportamenti “economici”. La sfera dell’otium*, w: A. Storchi Mariano (red.), *Economia, amministrazione e fiscalità nel mondo romano. Ricerche lessicali*, Bari 2004.
- Syme R., *The Imperial Finances under Domitian, Nerva and Trajan*, „The Journal of Roman Studies” 1930, nr 20.
- Verhagen H.L.E., *Security and Credit in Roman Law: The Historical Evolution of Pignus and Hypotheca*, Oxford 2022.
- Vidman L., *Einige Bemerkungen zu Trajans Stil*, „Listy filologické” 1987, nr 110 (2).
- Wallace-Hadrill A., *Civilis Princeps: Between Citizen and King*, „The Journal of Roman Studies” 1982, nr 72.
- Wilcken U., *Plinius’ Reisen in Bithynien und Pontus*, „Hermes” 1914, nr 49 (1).
- Wilcken U., *Zu den Kaiserreskripten*, „Hermes” 1920, nr 55 (1).
- Woolf G., *Pliny/Trajan and the Poetics of Empire*, „The Classical Philology” 2015, nr 110.

Pecunia otiosa and a risky business plan of Pliny the Younger (ep. 10.54)

Abstract

Two letters that have survived in a collection of correspondence between Pliny the Younger and Emperor Trajan constitute a fascinating source for the study of the financial policies of the Roman state at the beginning of the second century AD. Pliny addresses his emperor as a governor of the provinces of Bithynia and Pontus with a very unusual proposal. He suggests that public money not invested in buying real estate be forcibly loaned to representatives of the local municipal elite (*decurioni*). Trajan, however, rejects this idea. So far, the imperial decision has been considered in legal terms (a loan is a contract and therefore both parties should reach an agreement that they intend to enter into it) and ethical terms (forcing citizens to take loans is not worthy of a just ruler). However, it turns out that Trajan may also have been motivated by other motives: he wanted to protect the market from a flood of cheap money and inflation.

Keywords: Pliny, Trajan, municipal finances, *pecunia otiosa*, imperial financial policy, forced loans, *mutuum*

CYTOWANIE

Jońca M., *Pecunia otiosa i ryzykowny plan biznesowy Pliniusza Młodszego (ep. 10.54)*, „Acta Iuris Stetinensis” 2024, nr 5 (51), 241–252, DOI: 10.18276/ais.2024.51-14.